

TANZİMAT DÖNEMİNDE TEDAVÜLDEKİ OSMANLI PARASINI KORUMA ÖNLEMLERİNDEN BİRİ

Yrd. Doç. Dr. Osman ZÜMRÜT
O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi

Konuya İlişkin Genel Bilgi:

Üç kıtaya uzanan Osmanlı İmparatorluğu, tepeden tabana doğru, bir yönetim biçimine sahipti. Tepede Osmanlı Padişahı, ötekiler ise padişahın görevlileri ve kullarıydı. Tüm topraklar devletin dolayısıyla padişahındı. Padişah ise, şer'i yasalara saygılı olmakla birlikte, örfi yasalara göre hareket ediyordu. İslam halifeliği Osmanlılara geçtikten sonra bile, hiç bir Osmanlı padişahı, İslamın beş temel şartlarından biri olan "Hacc" ibadeti için Mekke'ye gitmemiştir. Dini desteği kendisine alan padişah, ülkenin tek hakimiydi. Ancak o, her yere ulaşamayacağına göre, birçok işleri görevlendirdiği kişilerce yapılabilmekteydi. Tek hakim padişah olduğuna göre de paralar da onun adını taşıyacaktı.

Aslında para basımı işi ve tedavülü tamamen dünyevi olan bir sorundur. Bununla birlikte Hz. Peygamberimiz parayla oynanmasını istemiyordu. Bu nedenle Hz. Peygamber para basmamıştır(1); cahiliye döneminden gelen para politikasında değişiklik yapmadan, eski sikkeleri kullanmaya devam etmiştir. Daha sonraları, yani, Hz. Ömer zamanında üzerinde "elhamdülillah", "Muhammedun Resulullah veya "Lailahe illallah vahdeh" ibareleri yazılı sikkeler basıldı(2).

Halid bin Yezid bin Muaviye ülkesindeki yabancı paraları tedavülden kaldırarak, Teymlî "Sümeyir" adlı bir yahudi ustaya para kalıbını döktürmüştür. Bu kalıba göre, basılan sikkeler Abdülmelik tarafından devreye sokulmuştur(3).

Genelde denilebilir ki, İslam para birimi üçü sistemi, eşyalar için çok hassas ağırlık ölçü birimlerinden olan "dirhem" ve "miskal" e dayanır. Dirhem Yunan "drahmi" sine, "miskal" Roma-Bizans ölçü birimi olan "solidus"a dayanır. Burada sözü edilen kavramlar ile, İslam dünyasında kullanılan temel para birimini oluşturan "gümüşten yapılan dirhem" ve "altından yapılan dinar"ı ayırmak gerekir. İslam ülkelerinde bunlar birçok değişiklikler göstermektedir(4). Ancak, temelin bu para birimlerine dayandığı söylenebilir.

1) Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, C.1, s.232

2) Takiyuddin Ahmet b. Abdulkadir e'l-Makrizi, e'l-Makrizi, e'n-Nukudu'l-Kadime ve'l-İslamiyye (İstanbul, 1298), Çev: İbrahim Artuk, Belleten (Temmuz, 1953), C. XVII, Sayı:67, S.367-391

3) Ebu'l-Abbás e'l-Kalkaşendi, Subhu'l-Aşa, Kahire, 1913.C.1.s.425

4) Walther Hinz, İslamda Ölçü Sistemi, Çev: Acar Sevim, Marmara Üniv. Fen-Edebiyat Fak.Yayımları No.21, İstanbul, 1990, S.2-39

İslamın ilk dönemlerinde, 1/7 biriminde olan dirhem ve dinar oranı(5) sonraları 1/10 olarak değiştirilmiştir. Buna göre İslam dünyasında 10 dirhem 1 dinar (miskal) karşılığı olarak işlem görmüştür(6).

Kur'an'da eksik parasal işlemlerle halkı aldatan Medyen halkına yer verilmiştir. Peygamberlerden Hz. Şuayb o kavmi, Allah yoluna ve doğru yola çağırırken, ölçüye ve değere dayalı işlemlerde haksızlık etmemelerini de bildiriyordu(7). Konuya ilişkin ayet-i kerimede şöyle buyrulur:

Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb'i (gönderdik): "Ey kavmim dedi: Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka Tanrımız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil geldi: Ölçüyü ve tartıyı tam yapın, insanlardan eşyalarını eksik vermeyin, düzeltildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın; eğer inanan (insan)lar iseniz, böylesi sizin için daha iyidir"(8).

Medyen halkı Şu'ayb'in uyarlarına kulak asmadı. Onlar dirhem ve dinarları kesip halka düşük ağırlıkta yani sayı ile verdiler. Kendileri halktan toplarken ağırlığı göz önünde tutarak tam ağırlıkta alırlardı. Halkı bu biçimde aldatmaya devam ettikleri için Allah onları cezalandırdı(9). Onların bu haksızlıklarının Kur'an'da açıkça yer alması, bu tür davranışların her türünün yasaklanması içindi(10).

Hz. Şu'ayb Eyke halkını da Allah yoluna davet ederken şöyle demişti:

"Ölçüyü tam yapın, eksiltenler olmayın"(11).

"Doğru terazi ile tartın"(12).

"İnsanların haklarını kısmayın. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak kavgı çıkarmayın"(13).

5) e'l-Kasani, e'l-Beda'iu's-Sena, (Vücubü'd-Diyet), Beyrut, 1974, C.7,s.253

6) Ebubekir Ahmet b. Ali e'l-Cessas, Ahkamu'l-Kur'an, (Babut diyet min gayri'l-ibil) Beyrut, Bty.C.2,s.237

7) Ebu Cafer Muhammed b. Cerir e't-Tabeni,Cami'u'l-Beyan'an Te'vili A'yi'l-Kur'an, Kahire, 1968, C.12,s.96-102.

8) Kur'an: A'raf, 85.

9) Zeynüddin Ahmed b. Ahmed Abdüllatif e'z-Zebidi, Sahih-BuhariMuhtasarı Tecrid Sarih Tercemesi ve şerhi, Çev: Ahmed Narin ve Kamil Miras, 4. Basım, Ankara, 1978, C.7,s.295-296.

10) Şihabuddin e's-Sejyid Mahmud e'l-Alusi, Ruhü'l-Me'anü Fı Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-seb'ü'l-Mesani, Beyrut, Bty, C.8,s.177-178.

11) Kur'an:Şu'ara, 181.

12) Kur'an: Şu'ara, 182

13) Kur'an: Şu'ara, 183.

Bu ayetlerde geçen insanlar arasındaki haksızlıktan kasit, dirhem ve dinar sikkelerinin veya paralarının kenarlarını kırpmaktır(14). Bir başka görüşte, yeryüzündeki bozgunculuktan kasid, altın ve gümüş sikkelerin kırılmasıdır(15).

Hız. Yusuf'un köle olarak zayıf veya kalp para ile ucuza satıldığı söylenmektedir(16).

Hız. Peygamberin ağırlık ölçü biriminin esas alınmasını, sayının doğru olmayacağını bildirdiği ve bu yönde uygulama yaptığı bilinmektedir.

Ancak, paranın kırılması yasaklanırken, para tedavülü uygun görülmüştür(17). Paraların eritilip veya kırılıp külçe veya hurda haline getirilmesine İslam hiç bir zaman iyi baktırmıştır(18).

Genel olarak Osmanlı toplumu, padişah ve onun adına görevliler ve halktan oluşmaktaydı. "Re'aya" olarak adlandırılan halk, toplumun tabanını oluşturuyordu. Böyle bir toplum yapısında, ekonomi, halkın yani, re'aya'nın omuzlarına oturmaktaydı. Osmanlıların temel ekonomik yapısında, üretici halktı. Vergi veren, arazi işleyen bu halktı. Görevliler vergi vermezler ve üretimde bulunmazlardı. Ancak, kurumda olan bu durum, "Osmanlı Kurumlarının siyasal ve sosyal muhtevasında, zaman ve mekana göre, yeni gibi görünen özelliklerin ortaya çıktığı göze çarpmaktadır"(19).

Kuşkusuz böylesine görkemli bir imparatorluğun, kendine özgü mali politikası ve buna bağlı olarak da, para politikası, bir başka deyişle, tedavüle soktuğu parası olacaktır. Büyük İskender'in darbhanelerinin ve definelerinin bulunduğu topraklar üzerinde bir imparatorluğun "stater" ve "drahmi" (20) para birimlerinin ötesinde, bir para birimiyle sahneye çıkması doğaldır.

Ancak, Osmanlılara Selçukluların devrettikleri ekonomik yapıyı hatırlamak zorundayız. Selçuklular, Irak'tan geçerken günümüz banka muamelelerine benzer bir tür bankacılık olan "Cehbeze" işlemlerini alıp genişletmiştir. İşletmecilikte, çek, suface ve havale senetleri, %10'luk kar karşılığı, anaparanın ülkeler arası aktarımını m

Nm

Nsağlıyordu. Aktarmalardaki tehlikeyi ortadan kaldırmak için, Farsça "sıfta" diye söylenen kredi mektubu düzeyinde

14) e'l-Alusi, Ruhu'l-Me'ani, C.19, s. 118-119.

15) Malik b. Enes, e'l-Muvatta' (Kenarında Mesbihi's-Sünne), Mısır, 1314, C. 9, s. 280, Hadis No:1369.

16) Süleyman Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989, C.4.s.387-388.

17) Muhammed b. Ali b. Muhammed e's-Şevkanı, Nevlu'l-Evtar Fı Şerhi Müntek'l-Ahbar, I-Basım, Mısır, 1357, C.5,s.251-260.

18) Ebu'l-Hüseyn İbnu'l-Esur, e'n-Nihaye, C.1,s.90

19) Yaşar Yücel, "XVII. Yüzyıl Edebi Metinlerinde Raslanan Osmanlı Devlet Yapısı ve Toplum Düzenine ait bazı Görüş ve Bilgiler Belleten, (Ağustos, 1987), C.II.s. 200, s. 897-925

20) Sabahat Atlan, "Side'de basılmış İskender Tipli Sikkeler", Belleten, (Ekim-1967) C.XXXI, Sayı. 124, s. 438-511.

havale kağıdı kullanılmıştır(21). Çek arapçadan Avrupaya geçerek çağdaş ekonomide kullanılmaya devam edilmektedir(22).

Çek, suffice, havale kağıdı ve kredi mektubu gibi kıymetli kağıtlar para karşılığı olarak kullanılmıştır. Denebilir ki, bu kağıtların kullanımından sonra kağıt para aşamasına geçilmiştir.

Onbirinci yüzyılda Uygurlar, kumaş parçaları üzerine mühür basarak kağıt para kullanımını başlatmışdı. "Kumdu" adını alan bu kumaş parçaları, Hanların mühürünü taşıdığı gibi, eskiyince yenileniyordu(23).

Kaan'ın mührü ile basılan para, tedavüle çıkardı. Bu parayı taklit etmenin cezası ölümdü. Altın ve gümüşü elinde olanlar önce bunları dövüz bozdurur gibi, Kaan'ın mühürlü parasına çevirirler ve ondan sonra alış-veriş yapabilirlerdi(24). Kaanlar daha sonraları bu paraların basımı ve eskilerinin yenilenmesi işi için bir darbhane kurdular. Yönetimine büyük bir emir atandı.

Atabeylerden Nurettin Mahmud'un döneminde tedavülde kullandığı para, "Kırtas adı ile anılmaktaydı. Bir kısım tüccar, dinanın tedavülde bulunduğunuileri sürerek, Kral Nurettin Mahmud'a "Kırtas"ı kaldırması için öneride bulundular. Kral, bir çok kimsenin elinde para kalacağını ve zarar edeceklerini düşünerek bu öneriyi geri çevirdi(25).

Selçuklular bir çok ulusun karmaşık olarak yerleştiği Anadolu'da ticarete önem verdiler. Bunun sonucunda bir para politikası takip ettiler. Özellikle İtalyanlarla yaptıkları ticari ilişkilerde kıymetli madenlerden olan altın, gümüş ve mücevher eşyayı gümrük muafiyetine dahil etmişlerdir. Daha sonra ise (Beylikler" döneminde nakit paraların sınır dışına çıkarılması yasaklanıyordu(26). Çünkü Selçuklu altın ve gümüşleri katiksiz ve güven vericiydi(27).

Ancak Selçuklu devleti ile özel girişimciler, yani tüccarlar ortak ticaret işi yapıyorlardı(28). İnsanın aklına "bugünkü devlet bankaları ve özel girişime dayanan ekonomik yapı o gün mü kuruldu?" sorusu geliyor. Oysa, ekonomik yapı ve toplun

21) Kamus Tercümesi, C.I, s. 412.

22) W. Spahr, Check, Encyclopaedia of Ohe Social Sciences, C.III-IV,S.362.

23) Kaşgarlı Mahmut, Divanu Lügati't-Türk, Türkçeye Aktaran: B. Atalay, Ankara, 1940-1941 C.I,s.350

24) İbn Batuta, Seyahatname, Trc: M. Şerif, İstanbul, 1333. C2,s.298

25) Ebu Şame, Kitab'u'r-Ravzatyn, Kahire, 1287, C.I,s.11-14

26) e'l-Ömeri, Mesailül-Ebsar, Yayımlayan: Fr. Taeschner, Leibzig,1929,s.20-22.

27) Efdaleddin Kirmani, Vakayi'i Kirmani, Tahran, 1326, s.4.

28) Azi b. Erdaşir Esterabadı, Bezmu Rezme, Yayımlayan: Kilisli Rifat, İstanbul, 1928 s.341

üzerinde zamanın bilgini olan İbn Haldun, devletin ve devlet adına iş yapan kişi veya kuruluşların ticaret yapmasını sakıncalı görerek şunları ekliyordu: "Hükümdarın ticaret ve çiftlikle (bugünün sanayi ve teknolojisi yerine alınmalıdır) meşgul olmasından tabea çarçabuk zarar görür, vergileri azalır, yurdun bayındırlığını giderir. Hükümdar, emir ve zorbalanın çiftlikle meşgul olmaları zararlıdır. Çünkü, bunlar çiftlik ve ticaretle meşgul olursa satılmak üzere şehirlere getirilen mahsul ve ticaret mallarını istedikleri gibi fiyat biçerek satın alırlar. Vakti gelince de idarelerinde olanlara, istedikleri gibi yüksek fiyatlarla satarlar"(29). Gerçekten bugün KİT ürünlerine yılda üç-beş kez zam yapılması, yönetilenlerin buna karşı hiç bir şey yapamaması, bu görüşün haklılığını ortaya koymaktadır.

Bütün bu gelişmeler gözönüne alındığında, Selçuklular düzenli bir para politikasına sahipti. "Osmanlı gibi Türkiye Selçuklular ve Büyük Selçuklular zamanında da halk arasında "dirheme "Türkçe "Akça", "dinar"a da "altun" adı veriliyordu. "Akça" deyimi Orta Asya'da İslamdan önce mevcut olduğu gibi, Bizanslılarda Selçuklulardan sonra gözükmüştür(30).

Çok değişiklik göstermesine rağmen, gümüş para birimi olan bir dirhem on katı, yani "on dirhem" bir "dinar"a, yani "altun"a eşit sayılıyordu. Bu paralar bazen başka yönden sözcülemi: dirhemler bazen "varak" sözcüğü ile de ifade edilmişti(31).

Öte yandan, İslam dünyasının kağıt parayı bilmediği, sikke türünde paraya göre para politikasını yürüttüğü Osman Turan tarafından açıkça belirtilmektedir(32). Bu durumda, Selçukluların kağıt para muamelesini Orta Asyadan getirebildiği görüşü ağırlık kazanıyor.

Selçuklular zamanında temel para birimi olarak bütün parasal işlerde, "ana sikke" kabul edilen "dirhem"dir. Gümüş dirhem ölçüsü Selçuklularda, öteki dirhem para birimleri gibi hiç bir zaman tam dirhem ölçüsünde olmamaştır(33).

Selçukluların son dönemi ve Anadolu beylikleri döneminde ekonomik durgunluk gümüş madeni sıkıntısı doğurdu. Bu durumda, gümüş sikke küçültüldü. En ağır sikke 0,97 dirhem iken, bu bunalım döneminde 0,37 dirheme düşmüştür.

29) İbn Haldun, Mukaddime, Çev: Zakir Kadiri Ugan, Maarif Vekaleti Yayını, İstanbul, 1954, C2,s.73-74

30) Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ankara, 1965,s.274

31) İbn Havkal, Kitabu Suretu'l-Az, Yay, Kramars, Brill, 1938,s.217-218

32) O. Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Ankara,s.281

33) Ahnet Tevhit, Meskukat-ı İslamiyye,s.132-178

ola
ola

Pe
de
ke

si
ta
b

h
i
o

yani, piyasa da akçe düşük işlem görürken resmi kur, yüksek işlem görüyordu.

Para işlerinden çok iyi anlayan Yahudi ekonomistlerin, resmi akçelerin kenarlarını kırptıkları gözlenmiştir. Bu işleme maruz kalan akçeler, doğal olarak ağırlık kaybederek küçültmüş olmaktadır. Bu bir kalpazanlık yöntemidir.

Bir başka kalpazanlık örneği, yine yahudi ustaları tarafından verilmiştir. Onların bir kısmı, sahte akçeyi piyasaya, kendileri döküm yaparak sürmekte idiler. Bu sahte akçeler, devletin resmi akçeleri ile karışıyordu.

Bu durumda, devlet parasını koruyabilmek için, iki önleme, öncelikle baş vurdu. Bunlardan birisi, eski sikkeleri geçersiz sayarak, yasaklayıp yeni para basmaktı. Buna "cedid akçe" (yeni akçe) deniyordu. İkincisi ise, kendisi, "mağuş akçe" (karşımli akçe) basmaya başlamasıydı.

Aslında, bu tür önlem ile para istikrarı sağlanır mı? Bu soruya verilecek yanıt olumsuzdur. Çünkü para biriminde bizzat devletin yapacağı oynama, kendisini de zor duruma düşürmekteydi. Nedeni açıktır. Devletin toplayacağı vergiler akçeye dayanıyordu. Akçedeki değer düşüşü, devletin vergilerinde düşüş demektir. Çünkü, ekonomist Triers'in dediği gibi "dünyada paraya itibarını iade etmekten daha güç bir şey yoktur"(37). Bu nedenle, parayla bir kere, devlet oynadımı, o devlet parasal yönden belini kolay kolay doğrultamaz. Öte yandan, devlet bu vergileri görevlileri vasıtasıyla topluyordu. Zaten rüşvet ve yolsuzluk yapmaya alıştırılmış bir kısım mültezimlerin ve eminlerin, istediği de buydu. Çünkü, halk elindeki kırık veya sahte akçeyi tahsildara vergi karşılığı olarak kabul ettirebilmek için birçok yollara baş vurmaya zorlanarak soyuluyordu. Ancak devlet, tahsildarlara başka bir emir vererek , artık, akçenin tartı ile alınması yoluna gidiyordu. Kuşkusuz bu akla en yakın bir önlemdi. Ancak bu kırık akçe için geçerli olabilirdi. Sahte, yani, karşımli aynı ağırlıkta olan akçeler için bu emrin pek yararlı olmayacağı açıktı.

Akçenin küçültülmesi, devlet tarafından bir ekonomik siyaset güdülerek yapılmaktaydı(38).

Önce akçe küçültüldüğü zaman devletin zarara uğrayacağı ortadadır. Çünkü vergi toplanması akçeye dayanıyordu. Akçe küçülünce vergide küçültmüş ve azalmış olacaktı. Ancak, devlet bunu göze alarak yaptı. Böylece akçeler ne kadar küçük olursa kenarlarının kırılması da o denli azalacak veya hiç yapılmayacaktı. Çünkü, "devleti ve halkı büyük zararlara sokan böyle muzır kazanç işleri, özellikle, Bursa ve Ankara gibi, geniş alış-veriş çevrelerinde bu işle uğraşanlara büyük karlar sağlıyordu"(39). Akçenin küçültülmesi, kırık

37) Baha Akel, Fevkalade Zamanlar Ekonomisi ve İhtikar, s. 73

38) Ziya Karamürsel, Osmanlı Mali Tarihi, S. 24 ve sonrası.

39) M. Akdağ, Türkiyenin İktisadi Vaziyeti, Belleten, C: XIII, Sayı: 49-52, s. 497-568

akçe olayını hemen hemen kaldırarak bu tür kalpazanların bir yolu kapanmış oluyordu.

Akçenin küçülmesi, bir başka deyişle, devletin para birimini oynatması, ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla yapılmış olsa da, çok önemli bir zarar veriyordu. Nitekim bu zarar hala kapanmış değil. Osmanlı ekonomisinin belini doğrultamamasına neden olan bu zarar "kesad-ı akçe" olgusunun oluşmasıydı. Akçenin küçülmesi ile başlayan bu olgu, günümüzde olanca hızıyla sürüyor. Çünkü "akçenin kesadı" (akçenin kıtlığı), halkı ekonomik olarak etkilemesi bakımından "enflasyon"dur. Ekonomi bilimince "akçe kesadı" ile "enflasyon" aynı anlama gelmeyebilir. Ancak, ikisinin de etkisi aynı olmaktadır. Zaten biz de bu etki yönüyle karşılaştırdık.

Osmanlı devleti, genel olarak gümüşten yapılan "akçe" adlı sikkeler olan ana para birimine dayanıyordu. Ancak, bakır paralar yok değildi.

Halkın "pul" adını verdiği, "mangır" veya "mangur" denen bakır sikkeler vardı. Günümüzde halk arasında kullanılan "paramız pul oldu" deyişi, "mangır" karşılığında ve paranın bakır gibi değerinin düştüğünü belirtmektedir. Zamana ve ekonomik duruma göre, değişmesine rağmen, bir dirhem (yaklaşık 1,282 gr) bakır, bir "mangır" dı. Sekiz "mangır" bir "akçe" idi. Gümüş akçeler taşra vilayetlerde yapılabildiği halde, mangır yalnız İstanbul'da darbhane yapıyordu. Bunlar mültezimler kanalıyla taşraya dağıtılıyordu. "Mangır" yerine, bazen "fuls" kullanılıyordu.

"Mangır" halk dilinde "pul" olan ve bazen "fuls" denen bu paralar, küçük alış-verişlerde, daha çok halk arasında kullanılıyordu. Daha açıkçası, bu paralar bir akçeden düşük alış-verişlerde kullanılırdı.

Yine bu madeni sikkelerden başka, bir tür kağıt para olan "kaime" kullanılıyordu. Bu kağıt paralar, tıpkı bugünkü gibi, altın karşılığında basılıyordu. Ancak bu paralar, bugünkü gibi, kısa sürede değer kaybediyordu. Buna paralel olarak altunun değeri yükseliyordu. Sonuçta ekonomiyi düzeltmeye katkısı olmadığı düşünülerek 12 Eylül 1278 (1862) de "kaime" yürürlükten kaldırıldı(40). Ancak daha sonraları tedavüle başka kağıt paralar çıkartılmak zorunda kalındı. Çünkü Kaime olarak borçlar vardı. Önceki alış-verişlerden doğan borçlar kaimeye göre hesaplanmıştı(41). Bilindiği gibi, daha sonra Sultan Reşat zamanında bir yasa ile, Osmanlı Bankası banknotları kağıt para olarak zorunlu tutuldu(42)

40) Ahmet Cevdet Paşa, Maruzat, (Ahval-ı Maliye), Yayına hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980, s.11-18

41) Müdayanat ve Muamelat hakkında Karamame Layihası, İstanbul Kadıgılı, 334 nolu Ferman Defteri Diyanet İşleri Başkanlığı Şer'iyye Sicilleri Arşivi.

42) Bank-ı Osmani tarafından Tedavüle çıkarılan banknotların tedavülün mecburiyeti hakkında Kanun, Düstur, Tertib-i Sani, c.8,s.674

Daha sonraları, yabancı paraların günlüktespiti bankalarca yapılarak isteyenlere ve gazetelere bildirilmeye başlandı(43).

Osmanlı Devleti bu dönemde ekonomiyi düzeltmek için ciddi ekonomik önlemler almak yerine, daha çok yasaklar koyucu, fermanlar çıkararak, sonuca gitmeye çalışıyordu(44). Bu konudaki birçok fermanlardan göl ve nehirlere sülük toplanarak kaçak yoldan İngilizlere satılmasının engellenmesini, elde toplanmış olan sülüklere el konulmasını buyurucu ferman bile verilmiştir(45). Bu cümleden olarak, para birimi üzerinde yapılacak sahtekarlıkların önlenmesine ilişkin fermanlar da yayınlanmıştır. Bu açıklamalardan sonra, bu konuda yayınlanan fermanlardan ikisine göre, kalpazanlık türlerine ve alınan önlemin niteliğine geçebiliriz. Önce bu fermanların ikisini özgün haliyle sunalım.

Konuya İlişkin Ferman

V.3-b

K-17- Altun Paraların Tane ile Değil, Tartı ile Alınıp Satılması ve Hilekarlara Fırsat Verilmemesine İlişkin Ferman Sureti:

İ İftaharu'l-emacid ve l-ekarim İstab-ı 'Amire Müdürlüğü paye-i celilesine haiz Canik muhassılı vekilimiz 2 saadetlu el-Hac Ahmet Beg zide ikbaluhu ve şerayımş'ar Trabzon'dan Canik sancağı nihayetine varıncaya kadar 3 esna-i rahda kazaların naibleri faziletli efendiler zide ilmuhum ve kıdveti'l-emasil ve'l-ayan-ı mütesellimin ve müdir-i erkan 4 ve zabitan saadetlu 'İzzetlu begler ve ağalar zida mekadimuhum ve vucuh-i memleket ve iş erleri ve söz 5 sāhipleri bi-ecme'ihim inha olunur ki, Mahmudiye altunu ve Beyaz Beşlik ve Altılıkve furu'atı gibi 6 fiyat- mukarrereleriyle muvakkatentedarik-i murahhasi olan sikke-i marufeden ğayrısı kaffe-i ecnas-ı Osmaniyye 7 ve ecnebiyyenin beyne'n-nas tedavüllerin men'iyye Darbhane-i 'Amire için karardade (kararlaştırılmış) olan fiyat-ı mukarrere 8 mizin üzere mübaya'cular tarafına i'ta ve teslim kılınması iktiza-i idare-i seniyyeden kalmak 9 cenab-ı şehriyriden olub ol babda mukaddem ve muahhar beyanım-ı kat'imi havi evamir-i 'aliyye-i şeref sudur 10 ettiği misillu beyanım mezkurun te'kidini ve bir de bazı hileyikarlar tarafından altun gibi kenarları iğne.11 ile alınıb ahz ve i'ta arasız ve tamamına sürülmekte olan malumu'l-enna'-ı riyallerin aded itibariyle 12 mübaya'asında sarf-ı nazar ile dirhem hesabı üzere mübaya'a olunmak tenbihini mutazammım bu defa dahi ba-irada-i 13 seniyye-i ekid el-mazmuna bir kat'ı emirname-i

43) Salmame-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Altmış sekizinci sene (1333-1334) sene-i maliye), İstanbul, 1334, s. 406-408

44) Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyancılar", Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 36

45) Samsun Şer'iyye Sicilleri, Topkapı Sarayı Arşivi, 1758 nolu Defter, Varak No: 106-b, Kayıt No: K-402

sami Hazret-i vekalet penahi ile nizamat-ı mevduranın keyfiyetini 14 mübeyyin beyan-
name-i 'ali vurun ve fuhum etmiş de nefsu'l-emr işbu nizamat-i hasene-i seniyyenin
bi-lutfihi 15 Te'-ala icrasına muvaffakiyet-i 'ali-i runümün olan tashih-i ayar-ı sikke ve
takdim-ı ahali 16 ve tebe'a-ı kibtiyye-i merziyyenin mukaddemat-ı zaruriyesinden olub
memalik-i mahrus-e şahanenin her bir taraftan böyle 17 ve layığıyla te'sis ikası farza-i
haliyeden görünmüş olduğundan derhal bu tarafta münadiler 18 nidası ve lazım gelenlere
hitaben buyuruları isdar ile i'lan ve tebliği irade-i kat'i'aya 19 ibtidar ve beyanname-i
mezkürenin bir kıt'a mahz sureti dahi bi'ihrac tarafımıza ba's 20 ve inhac kılınmış olduğu
siz ki muhatabun mumaileyhimsiz vusul-i buyurlarımız keyfiyet-i malumeniz 21 olarak da
zıkr olunan beyanname-i 'ali lazımı'l-huzur muvacehelerinden feth ve kıraat 22 ve
ba'de't-tescil muktezasını zır-i iradelerimize i'lan ve işa'at-ı birle eyadiy'i naşire bulunan
23 kaffe-i ecnnas-ı memnu'anın mübeya'acı vekilleri tarafına i'tasıyla zinhar 24 ve zinhar
beyne'l-ahali tedavül ettirilmemesi ve şayed harfı ve celı ahz ve 25 idenler olur ise ez
misillu eşhas (bu gibilerden) her kim olur ise olsun asla hatıra ve gönüle bakılmıyarak 26
bermücib-i kanun-i ceza te'dib terbiyelerine bakılmak üzere isim ve şöhretleriyle 27 tarafına
inha ve'l-hasil irade-i 'aliyye ve tenbihat-ı seniyyenin harf-be-harf icrasıyla hilafından hazer
28 ve muba'adet eylemeniz babında ber-mantuk emirname-i samiyy-i divan müşiri
eyalet-i 29 Trabzon ve muhassılık-ı Canık ve mülhakat-ı saireden işbu buyurları 30 tahrir
ve kavasınız İzzetlü Osman Ağa ile irsal ve neşir olunmuştur. 31 Si-mennihi Te'a-la
vusulunde gerekdir ki, mücebiyle amel ve hareket ve hilafından hazer ve mucabenet
eyleyesiz 32 deyu. Fı 13 Rebi'u'l-evvel sene 1262(46).

46) Samsun Şer'iyye Sicilleri, Topkapı Sarayı Arşivi, 1758 nolu defter, Varak, 36 Kayıt no: 17

Konuya ilişkin "Para Değer Pusulası"

V. 4-a

K-18 Paraların Tedavüldeki Değerlerini Bildirir Pusula:

1 'Atik Sultan Ahmet ve Sultan Mustafa Hazretlerinin Fındık altunları

Dirhem (47)	Çuruş	Para
1	45	10

2 'Atik Sultan Mahmud Hazretlerinin tam ve nısf altunları

Dirhem	Çuruş	Para
1	44	30

3 'Atik Sultan Mustafa altununun tam ve nıfsiyesi ve Sultan Hamid Hazretlerinin birinci...
tam ve nıfsiye altunları

Dirhem	Çuruş	Para
1	42	30

4 Fındık ve İstanbul ve rubu 'iyye ve cedid-i Rumi altunları

Dirhem	Çuruş	Para
1	37	25

5 'Atık Rumi altuni

Dirhem	Çuruş	Para
1	45	5

6 'Atık adlı altuni

Dirhem	Çuruş	Para
1	30	5

7 Cedid adlı altuni ve rubu'ıyyesi

Dirhem	Çuruş	Para
1	35	10

8 Hayriye altuni

Dirhem	Çuruş	Para
1	41	5

9 Mısır altuni

Dirhem	Çuruş	Para
1	42	15

47) Dirhem: Burada ağırlık olarak ele alınmaktadır. 1 dirhem yaklaşık 1,282 gramdır.

چند

- 31 بنام ...
- 30 ...
- 29 ...
- 28 ...
- 27 ...
- 28 ...
- 25 ...
- 24 ...
- 23 ...
- 22 ...
- 21 ...
- 20 ...
- 19 ...
- 18 ...
- 17 ...
- 16 ...
- 15 ...
- 14 ...
- 13 ...
- 12 ...
- 11 ...
- 10 ...
- 9 ...
- 8 ...
- 7 ...
- 6 ...
- 5 ...
- 4 ...
- 3 ...
- 2 ...

10 Mısır Barbut altuni

Dirhem	Çuruş	Para
1	1	10

12 Çeharse

Dirhem	Çuruş	Para
1	2	7

14 Sahib-i Kırat

Dirhem	Çuruş	Para
1	2	36

16 Yıldız Altuni

Dirhem	Çuruş
1	47

18 Lira ve anbir bal ve lira un altunları

Dirhem	Çuruş	Para
1	43	10

19 Napolyon ve Levih altunları

Dirhem	Çuruş	Para
1	42	20

21 Yigirmi rakamlı savanik

Dirhem	Çuruş	Para
1	1	29

23 Üç-beş rakamlı tabir olunan

Dirhem	Para
1	35

24 Solisdo (48)

Dirhem	Çuruş	Para
1	1	38

11 Yüslük ve ikilik ve altmışlık
...virane çuruş

Dirhem	Çuruş	Para
1	41	13

13 Mısır altuni

Dirhem	Çuruş
1	32

15 Bonaba(r)t

Dirhem	Çuruş	Para
1	2	12

17 Macar altuni

Dirhem	Çuruş	Para
1	46	10

20 Estonya altuni

Dirhem	Çuruş
1	41

22 On rakamlı çeyrek

Dirhem	Çuruş	Para
1	1	17

25 Doğuzan ve kaffe-i altmışlık

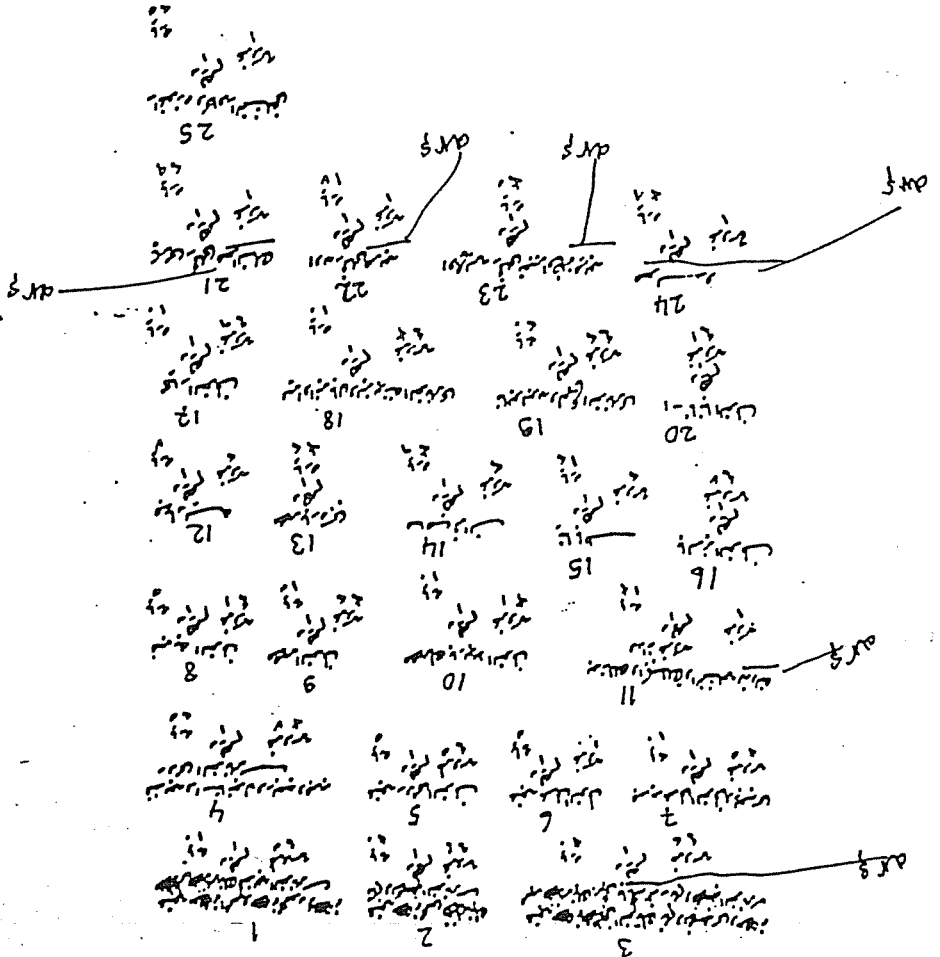
Dirhem	Çuruş	Para
1	1	25

26 Salifu'z-zikr ecnas-ı meskukattan yedi cins riyaller mukarriben bi'ttab' neşr ve i'lan olunan fiyat pusulalarında aded hesabıyla 27 derc olunarak ol vecihle mübaya'a olunmakta ise de bazı tamahkar ve mürtekib mukirunleherin oldukları ve bu cihetle salifu'l-Beyan riyallerin aded hesabıyla mübaya'ası Darbhane-i 'Aliyye 29 zarar ve hasarı müte'addi olacağı anlaşılmış olunan mezkür yedi cins riyaller bu defa ihrac ile fımaba'd zirde terkım 30 olunan dirhem hesabıyla mübaya'a olunması hususuna emir ve irade-i

48) Romalıların da kullanığı İtalyan sikkesi

36
 35
 34
 33
 32

31
 30
 29
 28
 27
 26

olduğundan ber-müceb-i irade-i seniyye zıkr olunan riyaller 31 fimaba'd dirhem hesabıyla Darbhane-i 'Amire için mübaya'a olunacağı herkesin malumu olarak ana (ona) göre icra kılınmak için mezkür 32 riyalların cinslerini dirhemlerinin mübaya'a fiyatını mübeyyin pusuladır. 33 Direkli riyal ve nıfsiyesi (yarısı)

Dirhem	Para
1	110

34 Kovuğlı Riyal ve nıfsiyesi

Dirhem	Para
1	101

35 Krank

Dirhem	Para
1	110

37 Kırad tabir olunan Frank sikkesi

Dirhem	Para
1	88

36 Mora Riyali

Dirhem	Para
1	110

39 Kuşlı Karbon (49)

Dirhem	Para
1	81

38 Yazılı Karbon

Dirhem	Para
1	106

49) Samsun Şer'iyye Sicilleri, Topkapı Sarayı Arşivi, 1758 nolu defter, Varak No: 40, Kayıt No: 18
Not: Bu defterler şimdi Ankara'da Milli Kütüphaneye aktarıldı.

"Ferman" a ve "Değer Pusulası" na göre para üzerindeki sahtekarlıklar:

Fermanın ilk satırları ferman yazışma stiline göre, giriş bölümüdür. Bu giriş bölümünün genel olarak, fermanlarda kullanıldığını biliyoruz(50).

K-17 Nolu fermanın beşinci satırında, fermanın ne amaçla verildiği şöyle dile getiriliyor:

Mahmudiye altunu, Beyaz Beşlik ve Altılık ve bunlara benzer ötekiler ve belirli zamanlarda ruhsat verilmiş belirli sikkeden başka tür Osmanlı ve yabancı paralarının insanlar arasında tedavülünün engellenmesi, darbhane amirliğinin kararlaştırdığı fiyatlar üzerinden satıcılara verilmesi ve teslimine hükmedilmesi te'kiden buyurulmaktadır(51).

Bu fermana para üzerinde oynayan hilekarların faaliyetine şöyle değinilmektedir:

Bazı hilekarlar tarafından altın gibi kenarları iğne ile alınıp, arasız tamamını sürülmüş olan riyal türlerinin aded olarak alım-satımından vazgeçilerek dirhem ile yani tartılarak alımı satımı buyurulur(52).

Bu fermana göre, para üzerindeki sahtekarlıkları şöyle sıralayabiliriz:

Bazı sahtekarlıklar, Osmanlı altın veya gümüş sikkelerinin kenarlarını iğne ile alıyorlar. Düşününüz ki, altınların her birinin tanesinden birer gram veya yarımşar gram altın tozu kırıp biriktirse, beşyüz gram altına toz halinde de olsa, sahib olur. Gerçekten çok kumazca , fakat sahtekarca yapılan bir iştir. K-17 nolu fermana yukarıda belirttiğimiz gibi, paraların etrafının iğne ile alınması, bu toz veya kırıntının biriktirilmesi, sonra piyasaya sürülmesine dikkat çekilmektedir(53).

Paraların tedavüldeki değerini bildiren pusulada sözü edilen sahtekarlığın eğge ile yapıldığından söz edilir. Burada bazı tamahkar ve mürtekb mukimlerin (kendilerinin çıkarları olanların), adı geçen paraların etrafını eğge ile aldıklarına dikkat çekilmektedir(54).

Gerek fermana gerekse değer pusulasında sözü edilen sahtekarlık türü, paralarının kenarlarının kırılması ve tozunun veya kırıntılarının alınmasıdır. Ancak fermana paraların iğne ile alındığı, değer pusulasında ise, eğge ile alındığı belirtilmektedir. Tabii, bunlar bildiğimiz iğne ve eğge olmayıp, kuyumculara özgü iğne ve eğge olsa gerekir.

50) Osman Zümrüt, Tanzimat Döneminde Osmanlı Büroksasisi, Samsun 1992,s.108

51) Osmanlı Şer'iyye Sicilleri, Topkapı Sarayı Arşivi, 1758 Nolu defter, Varak No:36 Kayıt No: 17,

Satır noları: 5-8

52) age, satır Noları: 10-13

53) age

54) age, Kayıt 18, Natır no: 27-28

Paraların bu yöntemle, ağırlıklarının düşürülmesi devlet hazinesinden para çalmanın başka bir biçimi olarak değerlendirilebilir.

Fermana Göre Alınan Önlem

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Hz. Peygamberimiz de para ile oynanmasından yana olmamış ve paraların veya kıymetli sikkelerin sayı ile değil, ağırlığı tartılarak işleme konmasından yana olmuştur. Bu belki de, insanlığın en eski ve köklü deneyimi idi.

Bir de önce sözünü ettiğimiz sahtekarlık olan paraların sikkelerin kenarlarının kırılmasının önüne geçmek için, fermana ve değer pusulasında önerilen bu gibi değerli şeylerin tartı ile işleme sokulmasıdır. Gerek fermana gerekse değer pusulasında, paraların sayı hesabı yerine ağırlık, yani, tartı hesabı ile işleme konulması buyurulmaktadır(55).

Bu sahtekarlara karşı Osmanlı Devletinin birinci önlemi, altın ve gümüş paraların tartılarak mübadeleyi emretmesi ve bu emri yurt çapında uygulamaya koymasındır. Osmanlıların yine bu sahtekarlara karşı aldığı ikinci önlem ise, altın, gümüş ve öteki yerli ve yabancı paraların gerçek değerini bildiren pusulalar yayınlamalarıdır. Bu ferman ve değer pusulasına göre, bu dönemde para üzerinde yapılan sahtekarlık, paraların kenarlarının eğe veya iğne ile kırılarak altın ve gümüş tozları biriktirilmesidir.

Buna karşı alınan önlem ise, bu paraların tartı ile alınıp satılması ve halka bu paraların standart ağırlık ve fiyatının değer pusulası ile bildirmesidir.

SONUÇ:

Fermana geçen altın veya gümüşten yapılan paraların kenarlarının kırılması biçiminde olan sahtekarlık, İslamdan önce Medyan Eyke halkı tarafından da yapıldığını Kur'an bildirmektedir. Bir başka deyişle, para üzerinde yapılan bu tür sahtekarlık bilinen ve her dönemde kullanılabilen bir sahtekarlık türüdür.

Ancak tarih gösteriyor ki, bu tür sahtekarlıklar devletin gücü zayıfladığı dönemlerde artmaktadır. Avrupanın çağdaşlaşması ve sanayii devrimini gerçekleştirmesi etkisiyle kendine çeki düzen vermek için bir ileri hamle hareketinin gerçekleşmesi girişimi olan Tanzimat döneminde de bu sahtekarlıkların arttığı göze batmaktadır. Fermana ana konunun, bu yönde olması, bu görüşümüzün kanıtıdır.

Bu sahtekarlıklar bugün kılıf değiştirerek başka biçimlerde sürmediğini veya yok olduğunu söylemek oldukça zor görünüyor.

55) Kayıt No: 17, Satır no: 12, Kayıt no: 18, Satır no:30

Bu sahtekarlıklara karşı alınan önlemlerden birincisi, bu tür altun ve gümüş paraların adet yani, tane ile değil, ağırlıkları tartılarak işleme konmasıdır. Bu yöntem de eskiden beri bilinen bir önlemdir.

İkinci önleme gelince, bunun üzerinde durmak gerekir. Çünkü altun, gümüş ve yabancı paraların değerlerinin pusula ile gerçek değerlerinin görevlilere halka bildirilmesi işi, halk ile birlikte önlemin alınması ve uygulanması anlamına gelir. Altun, gümüş ve öteki paralar ile ülkede işlem görecektir, alım-satım yapacak herkes, bu değer pusulası ile Osmanlı Devletinin halkın kendisinin çıkarına hareket ettiği izlenimine kavuşacaktır. Bu aynı zamanda, sahtekarlığın önlenmesinde, bir başka deyişle, bir sorunun çözümünde yönetici-yönetilen işbirliğine bir örnektir.

Öte yandan bu değer pusulası, piyasa ekonomisinin ayarlanmasına da büyük katkıda bulunmuştur. Çünkü, neyin ne olduğunun açıklanması, parasal yönden bir standartlaşma yaratmıştır.

Sonuç olarak, Tanzimat Döneminde, para üzerindeki paranın kenarlarının kırılması biçiminde olan sahtekarlıklar, önlemler alınmasını zorlaştırmıştır. Bu önlemlerden birincisi, altun-gümüş ve mücevheratın tartı ile alım-satımını geleneksel biçimde yerleştirirken, önlemlerden ikincisi olan paraların ağırlığına göre değerini bildiren değer pusulası, ekonomide standartlaşmayı doğurmuştur. Doğal olarak, bu standartlaşmadan da aşama aşama günümüzdeki kur politikasına geldiğini söylemek mümkün gözükmektedir.